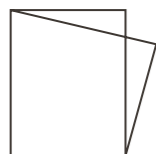

Ansvarlig forskningspraksis, forskningsfrihed og uvildighed¹

Heine Andersen,
professor emeritus,
mag.scient.soc.,
Sociologisk Institut,
Københavns
Universitet

Omfanget af regler om videnskabsetik, ansvarlig forskningspraksis, integritet i forskning mv. er vokset jævnt gennem de seneste årtier. Disse handler mest om, hvad forskere ikke må, og hvad de skal gøre. I denne artikel vil jeg anskue principperne ud fra et andet perspektiv: Forskningsfrihed er en del af god videnskabelig praksis. At krænke forskningsfrihed er til skade for forskningen. Først opridser jeg meget kort, hvad man forstår ved professioner. Dernæst følger en redegørelse for, hvad man generelt forstår ved forskningsfrihed. Tesen er, at ansvarlig forskningspraksis rummer en spænding mellem begrænsninger og frihed.

Regler om videnskabsetik, ansvarlig forskningspraksis, integritet i forskning mv. er vokset jævnt gennem de seneste årtier. Nürnbergprocessens afsløring af nazi-lægernes grusomme forbrydelser mod menneskeheden under Hitler-regimet resulterede i den første videnskabsetiske kodeks for medicinsk forskning, "Nürnberg-koden", fra 1947. Et af de centrale principper var kravet om "frivilligt informeret samtykke", som senere er kommet til at indgå i alle kodekser, der handler om forskning på mennesker. Videre skulle forsøgspersoners velfærd have primat, eksperimenter være til samfundets bedste, og forsøg måtte ikke skade nogen. Nürnberg-koden dannede udgangspunkt for Helsinki-deklarationen fra 1964, udarbejdet under *World Medical Association* og senere revideret adskillige gange.

Klassiske professioner er læger, jurister og præster, og i den klassiske rene form med et erhvervsmonopol, evt. understøttet af lovfæstet autorisation.

Helsinki-deklarationen har ikke fået status som en juridisk bindende konvention, men principperne er blevet indarbejdet i national lovgivning i mange lande, specielt inden for medicinsk forskning, således i Danmark i lovgivning om videnskabsetiske komiteer (Hartlev 2019). Deklarationen har også inspireret til en række andre kodekser, både generelt dækkende og for specifikke fagområder.

De vigtigste danske kilder i dag vedrørende integritet i forskning generelt er følgende: *Lov om videnskabelig uredelighed m.v.* (i det følgende benævnt: *LVU*), *Den danske kodeks for integritet i forskning (Kodeks)* samt et sæt *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning (Principper)*, udsendt af Danske Universiteter (2021). Dertil kommer hele det omfattende regelsæt med tilhørende komitésystem inden for

sundhedsområdet (Hartlev 2019). Yderligere findes særlige regler, vejledninger og kontraktskabeloner fra universiteter, myndigheder, videnskabelige selskaber og tidsskrifter mv., der rummer retningslinjer for, hvad der er god og ansvarlig forskningspraksis.

Når man læser disse kilder, er det tydeligt, at de næsten kun handler om, hvad forskere *ikke må*, og hvad *de skal gøre*, at der altså sættes grænser op for forskningen. Det er der gode historiske grunde til, jf. Nürnbergprocessen, men i denne artikel vil jeg anskue principperne ud fra et andet perspektiv: *forskningsfrihed*. Ingen frihed er absolut, men hvad skal forskerne så alligevel have lov til frit at bestemme? Det kan måske umiddelbart virke som en modpol, men sagen er, at forskningsfrihed også er *en del* af god videnskabelig praksis. At krænke forskningsfrihed er til skade for forsknin-

gen, og dermed brud på god videnskabelig praksis. I Universitetslovens § 2 står jo også, at universitet *skal* værne om forskningsfriheden. Hvordan er det så afspejlet i regler og kodekser?

De særlige regelsæt om forskningsintegritet mv. må tolkes inden for gældende ret, der som hovedregel altid vil have overordnet status. De mest relevante love er Universitetsloven, der fastlægger rammerne for universiteter, love om andre forskningsinstitutioner og om professionshøjskoler. Dertil kommer forvaltningslov og lovbestemmelser, som vedrører ytringsfrihed. EU-charter og internationale konventioner rummer derudover bestemmelser, der vedrører akademisk frihed (Andersen, Mortensen & Rosenmeier (red.), under udg.).

Da referencen i denne artikel særligt er professioner, vil jeg først meget

kort ridse op, hvad man forstår ved professioner, og hvordan relationen er mellem forskning og praksis inden for typiske professioner. Dernæst vil jeg redegøre for, hvad man generelt forstår ved forskningsfrihed, og hvilken status forskningsfrihed har i danske retskilder og kodekser. Tesen er, at ansvarlig forskningspraksis rummer en spænding og afvejning mellem begrænsninger og frihed.

Hvad er en profession?

Følgende træk har traditionelt været nævnt som fælles kendetegn (Brante 2011):

- En særlig arbejdsorganisering, baseret på en høj grad af selvorganisering og autonomi.
- Orientering mod alment anerkendte værdier og samfundsfunktioner.
- Universalistisk arbejdsetik, evt. understøttet af en nedskrevet professionsetik.
- Langvarig uddannelse, baseret på forskningsbaseret viden, ideelt set kontrolleret af professionen.
- En ekspert-/ lægmands-/ klient-relation.

Klassiske professioner er læger, jurister og præster, og i den klassiske rene form med et erhvervsmonopol, evt. understøttet af lovfæstet autorisation. Professionelle kan være selvstændige eller ansatte, som tilfældet er på vigtige områder i moderne velfærdsstater. Siden 1980'erne er der sket en vis afprofessionalisering eller ligefrem proletarisering af velfærdsprofessioner, jævnsides med neoliberalisme og fremvækst af new public management. Modgående tendenser har dog været opgradering og videnskabeliggørelse af professionsuddannelser og deres vidensbase. Der

er sket en akademisering med lektorbedømmelser af undervisere, indførelse af kandidat- og ph.d.-grader mv. som overbygning på nogle af professionsuddannelserne, sideløbende med etablering af forskning på professionshøjskoler og erhvervsakademier (jf. Uddannelses- og Forskningsministeriet 2019).

Uanset modsatrettede tendenser og feltets heterogene karakter vil jeg fastholde to fælles kendetegn, som har størst betydning for forståelsen af god videnskabelig praksis og forskningsfrihed: 1) Professioner er afhængige af praksisrelevant forskning, så uddannelse og praksis løbende kan udvikles og forbedres. 2) Professioner er orienteret mod et værdisæt understøttet af tilknyttet professionsetik, som alment tillægges samfundsmæssig værdi.

I lov om professionshøjskoler, § 3, er forskningens praksisorientering direkte foreskrevet: Formålet med forskningen er "at varetage praksisnære og anvendelsesorienterede forsknings- og udviklingsaktiviteter og herigennem aktivt medvirke til, at ny viden tilvejebringes og bringes i anvendelse i såvel den private som den offentlige sektor" (Uddannelses- og Forskningsministeriet 2019, s. 3).

Dermed bliver kontrollen over denne forskning en strategisk vigtig, men også kompliceret faktor, der udfoldes i et spændingsfelt mellem forskellige interesser: professionen selv, klienter og deres pårørende, andre professioner, politiske myndigheder, andre berørte sektorer/ aktører mv. Dette til forskel fra rent erkendelsesdrevet forskning, hvis formål alene eller primært er at skabe ny viden og formidle denne viden videre (fx

grundforskningsforankrede gymnasie-lærerfag).

Forskningsfrihed

Først med Humboldt Universitetet fra 1810 blev fri forskning anerkendt som en del af professorers embedspligt, og der gik nok 100 år mere, før det egentlig giver mening at tale om forskningsfrihed. Fx skulle man være døbt og konfirmeret for at blive professor ved Københavns Universitet frem til 1870'erne, og den første kvindelige professor kom så sent som i 1946.

Bitre erfaringer fra totalitære regimers misbrug og undertrykkelse af videnskab bidrog til, at man efter 2. Verdenskrig kunne se begreber som forskningsfrihed/ videnskabernes frihed/ akademisk frihed indarbejdet i internationale erklæringer, nye grundlove og universitetslovgivning. I Danmark skal vi dog helt frem til universitetsloven fra 2003, det år, hvor den demokratiske styreform blev *afskaffet* til fordel for en aktieselskabsmodel, før vi ser begrebet forskningsfrihed optræde i en dansk retskilde. Man søger dog fortsat forgæves i kilderne efter en dækkende specifikation af, *hvad man skal forstå* ved forskningsfrihed: Lovtekster med bemærkninger og forarbejder, betænkninger og udredninger er tavse.

Man skal derfor til internationale kilder for at finde autoritative definitioner og udredninger af, hvad forskningsfrihed går ud på, og hvorfor det er vigtigt at værne om forskningsfriheden (se Andersen 2018, s. 35-60, 89-110). Da jeg har redegjort for det flere gange tidligere, gengiver jeg blot et kort sammendrag her (fra Andersen 2019, s. 60 f.):

Forskningsfrihed vedrører tre niveauer: det individuelle, det institutionelle og det kollektive/ kollegiale.

Forskningsfrihed vedrører tre niveauer: det individuelle, det institutionelle og det kollektive/ kollegiale. Forskningsfrihed bestemmes med udgangspunkt i det individuelle niveau.

Individuel forskningsfrihed indebærer, at forskerne har frihed til: at vælge emne og problem, metoder, begreber, antagelser, hypoteser og teorier, at foretage analyse og drage konklusioner, at kommunikere frit med frit valgte samarbejdspartnere, endelig at publicere og formidle deres faglige viden og at ytre sig om institutionens ledelse og strategier.

Institutionel forskningsfrihed skal sikre den individuelle forskningsfrihed bedst muligt i balance med omverdens krav og forventninger. Det kræver armslængde og størst mulig uafhængighed for institutionen, således at institutionen selv kan træffe alle væsentlige beslutninger vedrørende forskning, herunder organisering, ledelsesformer,

valg af ledelse, ressourceanvendelse, akademiske standarder, tildeling af akademiske grader, ansættelser og afskedigelser mv. Ingen af disse beslutninger må pålægges udefra.

Kollektiv forskningsfrihed (kollegialt selvstyre) kræver, at institutionen ledes af styrende organer med flertal af demokratisk valgte repræsentanter for forskerne. Herunder hører retten til at vælge ledelse og til at træffe beslutninger i alle akademiske anliggender (Andersen 2019, s. 60 f.; Karran 2007).

Mens de to første niveauer (det individuelle og det institutionelle) altid nævnes eksplicit i international litteratur, er det ikke altid tilfældet med det tredje niveau, det kollektive/ kollegiale. Det kan være, fordi det er underforstået, at det er indeholdt i det institutionelle. Ser man på styreformen på danske universiteter, er det jo åbenlyst, at det ikke er tilfældet. Der findes ikke kollegialt, demokratisk

selvstyre på danske universiteter og heller ikke på professionshøjskolerne. Det er en af grundene til, at Danmark rangerer nær bunden i sammenligninger af akademisk frihed mellem EU-lande (Karran et al. 2017).

Hvad angår begrundelser for forskningsfrihed, vil jeg her kun helt kort sige, at der i princippet er to hovedbegrundelser: 1) en utilitaristisk, funktionel: At friheden gavner væksten i og troværdigheden af viden, og 2) en deontologisk: At friheden er en værdi i sig selv som en grundpille i personlig frihed og myndighed. Jeg henviser i øvrigt til min fremstilling i (Andersen 2018, kap. 4).

God forskningspraksis og forskningsfrihed

Principper for god forskningspraksis findes som nævnt i kodekser og vejledninger i form af regler, som skal overholdes for at tilgodese basale etiske hensyn og hensyn til forskningens troværdighed.

Disse hensyn opfattes som så vigtige, at forskningsfriheden i nogle tilfælde må vige. Det giver et afvejningsproblem. Begrænsning af forskningsfriheden kan nemlig også skade forskningens kvalitet og troværdighed. Forskningsfrihed er ikke blot en ret, det er også en pligt, der skal værnes om som en komponent i god videnskabelig praksis. Det strider mod god videnskabelig praksis at acceptere begrænsninger fx i form af tavshedsplæg eller i kontrol over data. I ekstreme tilfælde kan det være uredelighed med alvorlige konsekvenser for fx sundhed eller miljø. Der er således en spænding og et afvejningsproblem mellem modstridende hensyn.

Lad os se på, hvordan dette spørgsmål er behandlet i relevante kilder. Styrelsesbestemmelserne for institutionerne er ret hurtigt overstået. Første gang begrebet forskningsfrihed optræder eksplicit er som nævnt i universitetsloven fra 2003:

§ 2, stk. 2: *”Universitetet har forskningsfrihed og skal værne om denne og om videnskabsetik.” (Universitetsloven, 2003).*

Hverken forskningsfrihed eller videnskabsetik er defineret nærmere i loven eller dens bemærkninger. Kilder til videnskabsetik er allerede nævnt. Hvad angår forskningsfrihed, kom et lille første skridt i 2011, desværre et godt stykke fra målstregen, i bemærkningerne til forslag om ændring af universitetsloven:

”Den enkelte forsker har således frihed til at vælge metode, fremgangsmåde og emne inden for universitetets forskningsstrategiske rammer, som fastlagt i udviklingskontrakten.” (Forslag

til lov om ændring af universitetsloven, 2011).

Her omfatter friheden altså ”metode, fremgangsmåde og emne”, og det skal holdes inden for udviklingskontraktens forskningsstrategiske rammer. Definitionen er langt fra dækkende, og det, der frem for alt springer i øjnene, er, at ytrings- og publiceringsfrihed ikke er medtaget.

Foruden i § 2 er forskningsfrihed også nævnt i § 14, stk. 6, her angående den individuelle forskningsfrihed:

”Rektor kan pålægge medarbejdere at løse bestemte opgaver. Det videnskabelige personale har forskningsfrihed og forsker frit inden for universitetets forskningsstrategiske rammer i den tid, hvor de ikke er pålagt opgaver. Universitetets forskningsstrategiske rammer dækker hele universitetets profil. Det videnskabelige personale må ikke over længere tid pålægges opgaver i hele deres arbejdstid, således at de reelt fratages deres forskningsfrihed.” (Universitetsloven, 2019).

”Forskningsfrihed” er desuden nævnt eksplicit i *Lov om Institut for Menneskerettigheder* (§ 2, stk. 5) samt i *Bekendtgørelse om styrelse af Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering og Arkitektskolen Aarhus* (2011), dog her kun om institutionel forskningsfrihed. I love om sektorforskningsinstitutioner mv. findes forskellige formuleringer om ”uafhængighed” o.l. med reference til den institutionelle forskningsfrihed.

En ret betydelig del af den medicinske forskning foregår i Danmark på de

offentlige hospitaler, der hører under regionerne. Sundhedsloven fastslår godt nok, at ”Regionsrådet skal sikre forsknings- og udviklingsarbejde”, men omtaler ingen steder forskningsfrihed, og heller ikke Lov om regionsråd. Universitetshospitalerne har stillingskategorier for kliniske lektorer og professorer, som er ansættelser delt med universiteter, og som kan påberåbe sig forskningsfrihed i kraft af deres universitetstilknytning.

Endelig gælder som nævnt, at styrelseslove for professionshøjskoler og erhvervsakademier fastlægger, at disse skal varetage: ”praksisnære og anvendelsesorienterede forsknings- og udviklingsaktiviteter”. Men lovteksterne indeholder ingen formuleringer om forskningsfrihed. Ledelsen beslutter forskningsprogrammer, ansætter forskere, og har i øvrigt normale instruktionsbeføjelser uden begrænsninger, og uden at der er indbygget krav om, at ledelsen skal have forskningsbaggrund. Der er således ikke nogen form for juridisk værn om forskningsfrihed på professionshøjskoler og erhvervsakademier.

Går vi nu til LVU, handler denne lov om de grove former for brud på god praksis: *fabrikering, forfalskning og plagiat*. Uredelighed af denne kaliber kan have så alvorlige samfundsmæssige konsekvenser, at man har fundet det nødvendigt at lovgive om det. Loven gælder for al forskning, der modtager dansk støtte og/ eller er udført ved en dansk forskningsinstitution. Til at behandle sager nedsætter uddannelses- og forskningsministeren et domstolsliggende nævn, bestående af 8-10 anerkendte forskere med en landsdommer som formand.

Forskningsfrihed er ikke blot en ret, det er også en pligt, der skal værnes om som en komponent i god videnskabelig praksis.

En almindelig borger, der fx fabrikerer et foto og siger, at det forestiller en UFO, taler usandt, men kan ikke drages til ansvar af nogen myndighed. Anderledes når det er en forsker: ”fabrikation” eller ”forfalskning” kan ikke accepteres. Heller ikke ”plagiat” bør forekomme, selvom begrundelsen her er en anden og knap så selvindlysende (jf. Andersen 2017). Loven viser, at forskere har en særlig sandhedspligt, og afvigelser betragtes som så alvorlige, at det skal kunne indklages for et særligt nævn, der kan erklære det for uredeligt. Loven giver nævnet forskellige reaktionsmuligheder, fx at henstille at publicerede falske resultater trækkes tilbage, men egentlig straf kan nævnet ikke idømme.

Videnskabshistorikeren Paul Feyerabend (1978) blev kendt for sit slogan ”anything goes”. Han fandt eksempler på, at brud på metodeprincipper har ført til store videnskabelige gennembrud. I relation til forskningsfrihed er et springende punkt, hvornår grænsen overskrides mellem kreative, dristige og måske kontroversielle metodevalg og fortolkninger af data,

der måske kan føre til banebrydende resultater, til at man passerer den røde streg, hvor der klart er tale om grov uagtsomhed eller direkte overlagt uredelighed.

Vanskelighederne med at afgøre grænsen til det røde felt illustreres af to tilfælde under den gamle lov, der gjaldt indtil 2017. Dengang hed det organ, der behandlede sagerne, Udvalgene vedrørende Videnskabelig Uredelighed (UVVU). Det var komplicerede og omfattende sager, som jeg ikke kan gå i detaljer med. Formålet er blot at illustrere problemer i relation til forskningsfrihed. Den første angik professor i medicin Bente Klarlund, der først blev dømt for uredelighed af UVVU, men derefter blev frikendt i Østre Landsret, som altså omstødte UVVU’s afgørelse (resumé af sagen: Hemmingsen 2015). Den anden sag drejede sig om den kontroversielle psykologiprofessor Helmuth Nyborg, der også indbragte UVVU’s afgørelse for Landsretten og fik medhold (Videnskab.dk, 2016).

Lægges Landsretternes afgørelse til grund, må vi vurdere, at både Klarlund og Nyborg har fået krænket deres forskningsfrihed gennem UVVU’s afgørelse om uredelighed. Selve anklagen og sagsforløbet var en voldsomt hård belastning, der hæmmede fri forskningsaktivitet.

Andre, generelt forekommende og velkendte perverse effekter af retliggørelse kan være, at personlig moral og ansvarsfølelse risikerer at erodere efter devisen: ”Det, der ikke er eksplicit forbudt, er tilladt”. Hvis der ikke findes skrevne regler, er der ingen regler. Det kan åbne for misbrug af friheden. Og formelle klagemuligheder kan misbruges til chikane, hvilket kan skabe selvrens og begrænse friheden.

Disse sager førte til en revision af lovgivningen, således at man dels klargjorde og præciserede formuleringerne, og dels indførte en sondring mellem de grove forseelser (fabrikation, forfalskning, plagiat) og mildere former, som så ikke blev benævnt uredelighed men ”tvivlsom

Der er tale om **ideelle principper**, som langt de fleste antagelig vil være enige i, men som kan være vanskelige at leve op til i praksis.

forskningspraksis". Hverken den gamle eller den nye lov nævner begrebet forskningsfrihed eller de afvejninger, der er nødvendige. Men de ændringer, der blev indført, skete nok bl.a. for at indsnævre, hvornår noget kunne føre til anklage og dom for uredelighed (jf. *Rapport om det danske uredeligheds-system*, Uddannelses- og Forskningsministeriet 2015).

Hermed kommer vi til næste niveau, det som *Kodeks* handler om. Der er her tale om anbefalinger rettet mod alle institutioner, der bedriver forskning, idet det er op til institutionerne at integrere principperne. På universiteterne har man oprettet Praksisudvalg til formålet.

Der opstilles først tre helt overordnede principper: ærlighed, gennemsigtighed og ansvarlighed, og dernæst følger standarder for ansvarlig forskningspraksis i forskellige faser og funktioner i forsknin-

gen, udledt ud fra, hvad der skal til for at sikre størst mulig kvalitet og troværdighed, således at det også er muligt for andre forskere og offentligheden af få indsigt i og kontrollere resultaternes holdbarhed.

Ser vi dernæst på forskningsfrihedens status i *Kodeks*, er der kun ganske få formuleringer, der peger i den retning. Netop derfor fortjener de at blive trukket frem.

Den første finder vi i forordet. Formuleringen lyder i sin fulde udstrækning:

"Med henblik på at underbygge forskning af høj kvalitet skal vi stræbe efter pålidelighed og høj integritet i forskningen. Samtidig skal vi respektere det grundlæggende princip om forskningsfrihed, som gør det muligt at fremme et miljø, hvor nye synsvinkler og opfattelser (herunder dem, der er kritiske

og muligvis kontroversielle) kan præsenteres. Forskningsfrihed omfatter retten til frit at definere forskningsmæssige problemstillinger, vælge og udvikle teorier, indsamle empiriske data og anvende relevante metoder." (*Kodeks*, s. 4).

Altså en enkelt sætning, og kun i forordet. Hvad værre er, sætningen udelader igen publicerings- og ytringsfrihed, ligesom vi ovenfor så i bemærkningerne til lovforslaget 2011. Ganske forbløffende, især i betragtning af at teksten er udarbejdet af en arbejdsgruppe bestående af forskere.

Det skal dog siges, at publiceringsfrihed er nævnt et andet sted i *Kodeks*:

"Publicering og formidling er af afgørende betydning for, at forskningsresultater kan efterprøves og diskuteres af forskningssamfundet. Forskerne har således ret og pligt til at publicere og

formidle deres resultater til forskningssamfundet, til professionelle fagfolk og til samfundet som helhed" (*Kodeks*, s. 10).

Det er vigtigt at hæfte sig ved, at der er tale om både en *ret* og en *pligt*. Ikke mindst, da vi har set, at publiceringsfriheden i flere tilfælde er krænket groft, og at dette er sket af landets myndigheder med ledelsens medvirken. Det kom frem i fuldt dagslys i 2016, hvor jeg havde gravet kontrakter med mundkurvsklausuler frem, og hvor medierne fik interesse for det i forbindelse med den sag, der blev døbt "gyllegate". Universitetet havde skrevet under på kontrakter med ulovlige tavsheds-klausuler. Sagen kostede ministeren, Eva Kjer Hansen, taburetten (se Andersen 2018, s. 189-204).

Et helt tilsvarende eksempel, igen fra 2016, vedrører folkeskolesektoren. Det drejer sig om den følgeforskning, der skulle evaluere folkeskolereformen, der var sat i gang i 2014. Her havde Undervisningsministeriet indgået en kontrakt med bl.a. Socialforskningsinstituttet (SFI) og Amternes og Kommunernes Forskningsinstitut (AKF) om omfattende følgeforskning. I december 2015 fremkom en første rapport med resultater fra interviews blandt et repræsentativt udvalg af elever. En skarp journalist fra bladet *Folkeskolen* opdagede, at svarene på et enkelt spørgsmål fra spørgeskemaet ikke var afrapporteret (spørgsmålet handlede om skoledagens længde). Det viste sig ved nærmere undersøgelse, at SFI ikke kunne offentliggøre det uden først at spørge i ministeriet. De havde skrevet under på en kontrakt, der indeholdt følgende formulering:

"14. Tavshedspligt

Leverandøren [SFI] og dennes personale skal iagttage tavshedspligt med hensyn til oplysninger vedrørende kundens eller andres forhold, som de får kendskab til i forbindelse med opfyldelse af denne kontrakt.

Leverandøren må ikke uden kundens forudgående skriftlige tilladelse udsende offentlig meddelelse om denne kontrakt eller offentliggøre noget om kontraktens indhold". (Undervisningsministeriet, 2014).

Endvidere indeholdt kontrakten i pkt. 12 en bestemmelse om, at ophavsret og ejendomsret tilfalder kunden, altså ministeriet. Det betyder, at SFI og forskerne var afskåret fra at publicere deres resultater, indtil de fik tilladelse fra ministeriet.

Der er selvsagt tale om en grov krænkelse af ikke blot forskernes forskningsfrihed, men også deres ytringsfrihed. Det er Undervisningsministeriet, der her er skurken. Det er dog også overraskende, at institutionerne, SFI og AKF uden så meget som at protestere blot skrev under og pligtskyldigt efterlevede. Det burde ellers være indlysende, at ledelsen skal forsvare forskningsfriheden, hvilket også direkte fremgår af Universitetslovens § 2, stk. 2, som SFI ganske vist ikke er underlagt. Men i *Kodeks* står faktisk også under pkt. 3.2:

"Institutionerne skal sikre, at forsknings-sponsorer og andre finansieringskilder respekterer forskernes pligt til at publicere forskning og forskningsresultater på en ærlig, gennemsigtig og nøjagtig måde." (*Kodeks*, s. 11).

Også et andet punkt i *Kodeks* er relevant at nævne, nemlig pkt. 1.2.iii, s. 8:

"Forskerne bør ikke indgå aftaler (f.eks. med sponsorer eller andre), der begrænser deres adgang til deres egne data og muligheden for at analysere og udgive disse data uafhængigt, medmindre sådanne adgangs-begrænsninger er berettigede i kraft af de specifikke omstændigheder."

Men dette var jo faktisk præcis, hvad man gjorde ved at overgive ejendomsretten til Undervisningsministeriet og fraskrive sig ophavsretten. Man har ikke værnet om forskningsfriheden.

Bag dette ligger en klar interessekonflikt, her mellem interesser i det politiske magtapparat i at kunne styre informationsstrømme så vidt muligt på et politisk følsomt område, og på den anden side forskningens, lærerprofessionens og offentlighedens interesse i at kunne få fri adgang til forskningsresultater. Det var en journalist på professionsbladet *Folkeskolen*, der sørgede for, at hemmeligholdelsen blev afdækket, ikke fx forskerne (Christensen 2016a, 2016b).

Et interessant spørgsmål er, om det havde gjort en forskel, hvis lærerprofessionen havde deltaget i planlægning og udførelse af følgeforskningen, fx som medlem af en følgegruppe. Var hemmeligholdelsen så blevet afværget?

Endelig har vi dokumentet *Principper*, et regelsæt, der blev udsendt fra Danske Universiteter i 2021, og som blev udarbejdet af en arbejdsgruppe nedsat af Uddannelses- og Forskningsministeriet.

Dette er faktisk det første autoritative dokument fra myndigheder med ansvar for at sikre forskningsfrihed, der mere detaljeret beskriver, hvad dette egentlig går ud på. Vi får her endelig en definition på forskningsfrihed, der husker at medtage publiceringsfrihed:

”Den enkelte forsker har ret til frit at definere forskningsmæssige problemstillinger, vælge og udvikle teorier, indsamle empiriske data og anvende relevante metoder samt fremlægge hypoteser, resultater og ræsonnementer offentligt. Der kan i særlige tilfælde aftales fortrolighed om konkrete forskningsresultater i den rekvirerede forskning. Eventuelle fortrolighedsforhold skal dog være eksplicitte og velbegrundede i aftalen” (*Principper*, s. 10).

Dog undlader man, som det fremgår, ikke at nævne muligheder for undtagelser. Fortrolighed, der går ud over, hvad der er lovhjemmel til, burde aldrig accepteres, men faktisk er dette et af de punkter, hvor der er gummiformuleringer, uklarheder og uenighed mellem forskellige kilder (jf. Andersen, Mortensen & Rosenmeier (red., under udg.). Herfra især Schaumburg-Müllers kapitel: *Forskeres ytringsfrihed*).

Dokumentet er under alle omstændigheder et klart fremskridt og et udtryk for en stigende opmærksomhed på betydningen af forskningsfrihed, hvis man skal få troværdig forskning. Man

skal dog være opmærksom på, at dokumentet kun drejer sig om problemer som følge af indgreb *udefra*, fra eksterne samarbejdspartnere og bevillingsgivere, såsom private virksomheder, organisationer og myndigheder.

I dokumentet opstilles fire overordnede principper: uvildighed, armslængde, transparens og ærlighed. Uvildighed betyder, at forskningen ikke må være skævvredet af bestemte interesser; armslængde skal sikre, at forskeren frit kan træffe de fagligt rigtige beslutninger; transparens kræver, at alle trin og elementer i forskningsprocessen er dokumenteret offentligt, så andre kan kontrollere; og det sidste, ærlighed, kræver, at alle relevante oplysninger fremlægges åbent.

Der er tale om ideelle principper, som langt de fleste antagelig vil være enige i, men som kan være vanskelige at leve op til i praksis. Det gælder først og fremmest, fordi magtfulde aktører kan have stærke økonomiske og politiske interesser på spil, som vi kender eksempler på. Dokumentet indeholder en række anvisninger på, hvor i forskningsprocesserne parterne skal være opmærksomme og forsøge at tage forholdsregler. Men det gælder også, fordi disse principper i sig selv rummer videnskabsteoretiske og filosofiske problemer, som gør dem vanskelige at tolke og kan være tvetydige.

Afrunding

Gennemgangen viser tydeligt de spændinger og modstridende hensyn, der dukker op, når vi undersøger principper for god videnskabelig praksis og inddrager forskningsfrihed. Gennemgangen viser også, at Feyerabend's slogan ”anything goes” langt fra gælder forskere i dagens forskningsinstitutioner. Forskning er en stærkt disciplineret, regelbelagt og overvåget aktivitet.

Dokumentet *Principper* tager disse vanskelige problemer op til gennemlysning. Særligt princippet om *uvildighed* kan give anledning til forskellige tolkninger og uenighed, som især kan dukke op ved praksis-orienteret forskning, herunder professionsrelateret. Her vil i sagens natur være forventninger om at gavne bestemte mål eller værdier. Er det så ”partisk” (”aktivisme”), så der ligefrem er brud med princippet om ”uvildighed”? Det vil det kun være, hvis man sætter ”uvildig” lig med ”neutral” i forhold til interesser, værdiorienteringer og normative principper i samfundet. Men det vil også være en misforståelse. For bemærk: ”uvildighed” betyder i *Principper*, at resultater ikke må være *skævvredet* af interesser mv. Men der er forskel på neutralitet, indifferens i forhold til interesser og værdier, og objektivitet, forstået som intersubjektivitet med hensyn til fortolkning af data og analyser (Andersen 2015, s. 581 f.). Sagt skarpt: sandheden kan være partisk.

REFERENCER

Andersen, Heine (2015). Samfundsforskning i samfundet. In M.H. Jacobsen, K. Lippert-Rasmussen & P. Nedergaard (red.), *Videnskabsteori i statskundskab, sociologi og forvaltning* (3. udg., s. 575-608). Hans Reitzels Forlag.

Andersen, Heine (2017). ”Plagiering i forskning. Videnskabetiske og videnskabssociologiske aspekter”. *Dansk Sociologi*, 28(1), 56-82. <https://doi.org/10.22439/dansoc.v28i1.5597>

Andersen, Heine (2018). *Forskningsfrihed. Ideal og virkelighed*. Hans Reitzels Forlag.

Andersen, Heine (2019). ”Problemer med forskningsfrihed”. *Samfundskøkonomi*, (2), 59-70. https://www.djoef-forlag.dk/openaccess/samf/samfdocs/2019/2019_2/Samf_8_2_2019.pdf

Andersen, Heine, Bent Ole Gram Mortensen & Morten Rosenmeier (red., under udg.). *Forskningsfrihed. Hvad siger juraen*.

Bekendtgørelse om styrelse af Det Kongelige Danske Kunstakademis Skoler for Arkitektur, Design og Konservering og Arkitektskolen Aarhus (2011). Retsinformation.dk.

Brante, Thomas (2011). ”Professions as Science-Based Occupations”. In *Professions and Professionalism*, 1(1), 4-20. Lund University Publications.

Christensen, Esben (2016a). ”Da elevernes oplevelse af skoledagens længde blev mørklagt”. *Folkeskolen 28. januar 2016*.

Christensen, Esben (2016b). ”Dobbelt mundkurv til skoleforskere fra SFI”. *Folkeskolen 2. maj 2016*.

Danske Universiteter (2021). *Principper og anbefalinger for forskningsbaseret samarbejde og rådgivning*. principper-og-anbefalinger-for-forskningsbaseret-samarbejde-og-radgivning-online.pdf (dkuni.dk)

Feyerabend, Paul (1978). *Against Method: outline of an anarchistic theory of knowledge*. Verso.

Forslag til lov om ændring af universitetsloven mv. (2011). https://www.ft.dk/ripdf/samling/20101/lovforslag/l143/20101_l143_som_fremsat.pdf

Hartlev, Mette (2019). Udvalgte love og regler for forskning med mennesker. In Signild Vallgård & Anja Marie Bornø Jensen (red.), *Forskningsmetoder i folkesundhedsvidenskab* (6. udg.). Munksgaard.

Hemmingsen, Mikkel Aabenhus (2015). Landsret underkender UVVU: Bente Klarlund er ikke videnskabelig uredelig. *Dagens Medicin 18/02/2016*.

Karran, Terence (2007). ”Academic Freedom in Europe: A Preliminary Comparative Analysis”. *Higher Education Policy*, 20(3), 289-313.

Karran, Terence, Klaus Beiter & Kwadwo Appiagyei-Atua (2017). ”Measuring academic freedom in Europe: a criterion referenced approach”. *Policy Reviews in Higher Education*, 1(2), 209-239.

Lov om Institut for Menneskerettigheder – Danmarks Nationale Menneskerettighedsinstitution (2012). <https://www.retsinformation.dk/forms/r0710.aspx?id=142116>

Lov om videnskabelig uredelighed m.v. (Retsinformation.dk)

Merton, Robert K. (1969). ”Science and Democratic Social Structure”. In Robert K. Merton: *Social Theory and Social Structure*. The Free Press.

Schaumburg-Müller, Sten (under udg.). In Andersen, Heine, Bent Ole Gram Mortensen & Morten Rosenmeier (red., under udg.). *Forskningsfrihed. Hvad siger juraen*.

Uddannelses- og Forskningsministeriet (2014). *Den danske kodeks for integritet i forskning* (ufm.dk).

Uddannelses- og Forskningsministeriet (2015). *Rapport om det danske uredelighedssystem*.

Uddannelses- og Forskningsministeriet (2019). *Forsknings- og udviklingsaktiviteter på professionshøjskoler og erhvervsakademier*.

Undervisningsministeriet (2014). *Kontrakt. Om projektledelse og analyse af følgeforskningspanel til folkeskolereformen* (ikke publiceret).

UNESCO (1997). Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel. Recommendation concerning the Status of Higher-Education Teaching Personnel (unesco.org)

Universitetsloven (2003). *Bekendtgørelse af lov om universiteter*. Universitetsloven (retsinformation.dk)

Universitetsloven (2019). *Bekendtgørelse af lov om universiteter*. <https://www.retsinformation.dk/Forms/R0710.aspx?id=209940>

UVVU *Årsberetning* (2011-2014). Publikation (ufm.dk).

Videnskab.dk (2016). <https://ufm.dk/aktuelt/pressemeddelelser/2016/vestre-landsret-giver-helmuth-nyborg-medhold-i-sag-mod-uvvu>

Videnskabernes Selskab (2019). *Fri Forskning. Hvidbog til forskningspolitisk årsmøde*.

NOTER

¹ Tak til Mette Geldmann for grundig gennemlæsning og gode kommentarer.